

Ipostaze ale eroilor din literatura românească pentru copii. Eroii basmelor clasice față în față cu eroii moderni

Anda-Andreea AVRAM

Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava

Abstract: Contemporary Romanian children's literature is in a process of a reinvention after years during which this kind of literature was dominated by translated texts. The reinvention is present at a thematic, characterological and linguistic level. Some writers – Florin Bican, Stelian Țurlea and Mircea Cărtărescu – propose a comeback at the world of fairytales stories, of which they take some memorable characters like Harap-Alb and comp. and zmei. The comeback, or better says the re-writing of the fairytales stories, surprises through the courage, the contextualisation, the transposition into new situations and the reorganization after other ethic and moral principles, but also by calling on metatext and the abandonment of fantasy.

Keyword: *Children's literature, fairytales, re-contextualization, metatext, abandonment of fantasy.*

Lucrarea noastră își propune să analizeze, punând în oglindă, imaginea eroului pozitiv din basme cu cea a lui Harp-Alb din basmul lui Creangă și imaginea eroilor cu același nume dar prezent în textele lui Stelian Țurlea, *Relatare despre Harap-Alb*, și Florin Bican, *Și v-am spus povestea așa*. Vom observa la finalul studiului nostru că, la fel ca în eposul popular, în linii mari personajul Harap-Alb își împlinește destinul, viziunea inedită a celor doi scriitorii contemporani făcând ca anumite aspecte și circumstanțe să poată să fie unice.

Eroul basmului popular este un tip de personaj construit de mentalul unei comunități, înzestrat cu trăsături fizice ce au rolul de a sublinia frumosul și armonia fizică și morală, calități cu funcția de a evidenția noblețea spiritului său – bunătate, milostenie, curaj, speranță, dorința de a combate nedreptatea. De asemenea, acest tip de personaj se naște cu un destin prestabilit, eroul trebuie să parcurgă un traseu atât fizic, cât și spiritual de-a lungul căruia întâlnește obstacole pe care le depășește, pentru ca în cele din urmă să obțină recunoașterea adevăratei sale valori.

Întâlnit în textele populare deseori cu numele de Făt-Frumos, Prâslea, Pepelea, Petru sau fiul (cel mic al) unei fețe nobile sau al unui om de rând, eroul basmului este, așa cum observau V. I. Propp, G. Călinescu sau Gheorghe Vrăbie, un personaj care se remarcă prin trăsăturile neobișnuite încă de mic - voinic, isteț, năzdrăvan -, uneori aceste calități ascunzându-se în spatele unei disimulate stupidități și naivități¹. Eroul basmului este un personaj în mișcare, un personaj suprins în evoluție, în plin proces de maturizare. Această maturizare nu se poate

¹ George Călinescu compară această imagine cu cea a geniului: „semnificația acestui portret (...) este că geniul este modest, simplu, chiar dizgrațiat la vedere, abstras și nonconformist, inspirând neîncredere în cei din jurul său. La acestea se adaugă părerea comună că meritul nu e în raport cu vârsta și nici cu proporțiile individului” [Călinescu, 1969: 196].

face decât trecând prin niște încercări, depășind obstacole și, cel mai important, înfruntând și învîgînd răul. Iar pentru a-l învinge, îi vin în sprijin personaje adjuvante (cal, zâne, alte ființe fantastice etc.) sau obiecte miraculoase (pieptene, batistă, apă vie și apă moartă etc.)².

Construit pe dihotomia bine-rău, basmul aduce în atenție personajul negativ cu care eroul trebuie să se confrunte. În urma acestei confruntări binele iese mereu învingător, iar eroul basmului își împlinește destinul. Confruntarea dintre bine și rău are și scopul de a-l face pe erou să-și demonstreze calitățile. Mai mult decât atât, Gheorghe Vrăbie, în *Structura poetică a basmului*, îl integrează pe eroul de basm în categoria *virilis*, de fapt o poziție³ pe care eroul o ocupă în cadrul subiectului. Din punct de vedere caracterologic, acest tip de personaj este construit ca un model, ca ideal, „animat de dragoste și alte sentimente, comune oricărui om, *dilatet* însă de lumea basmului” [Vrăbie, 1975:48]. Prin faptele pe care le-au întreprins, reprezentanții clasei *virilis* sunt opuși categoriei *senex* (împărat, sihastru, frați mai mari), însă, deși sunt însuflețiți de dorința de reușită, fără intervențiile *auxiilor* este imposibil de întreprins ceva, piedicile sunt de-a dreptul copleșitoare. Opozantul cu care *virilis* intră în conflict are rolul de a-l ajuta să evolueze și să se maturizeze. Astfel, în linii mari, putem vedea că eroul trece din postura de neinițiat în cea de inițiat, trecere ce nu se poate face dacă nu sunt îndeplinite condiții obligatorii cursului basmului.

Basmul cult, așa cum este deja cunoscut, s-a dezvoltat pe schema basmului popular, scriitorul utilizând scheme, formule, personaje și tipologii aparținând creației populare. Deși a fost contestată valoarea basmului cult, el a avut meritul de a pune în lumină talentul literar al unui scriitor, dar și stilul acestuia.

Despre personajul Harap-Alb s-au făcut mențiuni în numeroase texte de critică literară, evidențindu-se clar ideea că acest erou este construit în linii mari după modelul și structura personajului popular „clasic” Făt-Fumos, existând și deosebiri substanțiale față de acesta, cum ar fi faptul că nu este înzestrat cu puteri ieșite din comun. Fără a mai trece în revistă toate aventurile acestuia, atenția noastră se concentrează în special asupra acestor aspecte ce îl aproprie de modelul Făt-Frumos. Astfel, prin suma de virtuți morale – curaj, vitejie, generozitate, milă – apreciate în mentalitatea populară, fiul cel mic al craiului-Harap-Alb – seamănă cu clasicul Făt-Frumos al basmelor populare.

Harap-Alb, eroul cărților lui Bican și Țurlea, este construit pe structura eroului lui Creangă, doar viziunea diferită a celor doi scriitori surprinzând noi laturi ale personalității. Harap-Alb *reloaded* este asemenea eroului din basm, descendent al unei familii nobile, mezinul unui Crai, cel mai destoinic dintre cei trei feciori, un personaj care trece prin diferite încercări pentru a dovedi că poate să devină împărat.

Cartea lui Florin Bican se comportă, la nivelul manierei discursive a povestirii, ca *Hanul Ancuței* lui Sadoveanu, devenind o amplă povestire despre personajele din lumea basmului, o istorisire în care accentul este pus pe trăirile nespuse ale personajelor. Astfel, într-o *ramă* ce reconstituie ritualul spunerii de la Hanul Ancuței, se deapănă, prin prisma imaginii construite de vechi tovarăși, amintiri despre eroi celebri din basme, legătura dintre istoriile prezentate făcând-o personajul negativ. Revenind la unul dintre eroii a căror personalitate este readusă în atenție, Harap-Alb este personajul care domină acțiunea, un personaj a cărui imagine este reconstruită de amintirile unui bun tovarăș de aventuri, calul Mesteacăn.

² Gh. Vrăbie grupează aceste elemente în trei categorii: a. *auxilia* (obiecte miraculoase); b. *confidenți* (personaje cărora eroul li se destăinuie și care îl ajută ulterior); c. *adjuvanți* (cei care îl ajută) [Vrăbie, 1975:52].

³ Potrivit lui Gh. Vrăbie, fiecare personaj al basmului funcționează după anumite reguli și are de îndeplinit un anumit rol, fiind reprezentantul unei clase de personaje.

Prin ce surprinde totuși acest personaj? Tocmai prin imaginea nou conturată a eroului. Deși urmează exact traseul urmat de eroul lui Creangă (reușita mezinului, depășirea probei curajului, labirintul pădurii etc.) și faptele sale scot în evidență calitățile ce se regăsesc și în basmul popular, imaginea acestuia este răsturnată și se propune imaginea unui om normal, stăpânit de trăiri tipice unui om fără experiența, dar care, cu toate acestea, își îndeplinește misiunea. Noua reinventare a personajului Harap-Alb aduce în prim-plan un erou lipsit de curaj, cu temeri și neîncredere, sentimente ce-l împing până spre sinucidere. Astfel reușita lui, fără doar și poate, se datorează personajelor adjuvante care cunosc mersul lumii și îi pot oferi ajutor, sprijinul moral cel mai important primindu-l din partea calului. Aici totuși Florin Bican merge pe aceeași linie a anti-eroului, a „bobocului”, a celui fără experiență, accentunându-i aceste trăsături.

O alta ipostază a lui Harap-Alb este cea construită de Stelian Țurlea care, la fel ca Bican, pornește de schema basmului lui Creangă, dar face schimbări substanțiale, șlefuid povestea țesută în jurul lui Harap-Alb și oferindu-i note intelectuale. Întreaga poveste construită de Țurlea nu mai evidențiază, ca în textul original, lupta dintre bine și rău deoarece aceasta luptă este mascată de confruntarea dintre două mari forțe politice. De asemenea, scriitorul renunță la fantasticul specific basmelor, deși câteva note⁴ pot fi remarcate, și încearcă să confere textului un caracter elitist. În acest sens, renunță la personajele adjuvante fantastice și alege ca miza depășirii probelor să fie accesibilă cunoștințelor cititorului de azi⁵. La Țurlea, destinul lui Harap-Alb iese din specificul lumii basmului. Țurlea face schimbări esențiale la jocul de rol al personajului său. Vorbim tot de mezinul Craiului, dar care este individualizat prin nume – Petru. Autorul insistă foarte mult asupra formării intelectuale a tânărului, detaliu inexistent în textul original, fomare ce va sta la baza dezvoltării celorlalte calități:

„Petru nu fusese atras niciodată de frumusețea luptelor. Învățase să mînuie sabia și paloșul, să tragă cu arcul, să învîrtă ghioaga, deprinsese călăritul, știa să pună la pămînt, în luptă dreaptă, un tânăr de forța lui, dar niciodată nu fusese întăit în asemenea încercări, care îl întristau, pentru că nu le vedea rostul. (...) În timp ce frații săi ori băieții de-o seamă nădușeau în trînte repetate, el prefera să deslușească slove noi, să citească tomurile cu coperte groase din piele de vițel aduse de la Padova și Veneția, să dezlege probleme de geometrie, să descifreze hîrțile lumilor despre care aflase că se întind cale de luni și ani de mers dincolo de hotarele țării sale, să privească stelele cerului cu luneta contruită de Tycho Brahe, sau pur și simplu să discute cu cei câțiva gramatici (...).” [Țurlea, 214:99]

Autorul, prin această imagine, păstrează structura mezinului tipică basmului, și anume a mezinului care reușește să se impună prin inteligență, deși aparențele arată contrariul.

Petru, la fel ca alți fii de nobil, își conștientizează destinul și, după eșecul și moartea celor doi frați mai mari, se pregătește să plece pentru a-l ajuta pe aliatul politic al tatălui său, nicidecum pe fratele Craiului cum apare în textul original. Petru pornește în drumul spre Împărăția Verde însoțit de Odiseu Andruțu, un aromân ce îi va deveni cel mai bun tovarăș, prieten pentru care își riscă viața pentru a-l salva. Trebuie să remarcăm faptul că acest cuplu Petru-Andruțu seamănă cu cuplul Ghilgameș-Enkidu. Depășirea probei

⁴ Se poate observa faptul că vorbim despre două lumi ce se suprapun și se întrepătrund: lumea reală, cu o istorie proprie și lumea basmului, cu o delimitare geografică ce corespunde marilor culturi. De asemenea, putem observa și o serie de personaje ce călătoresc în timp, nu doar în spațiu: Vorbila, noul erou al textului și cele cinci personaje fantastice – Setilă, Flămanzila, Gerilă, Ochilă și Păsări-Lăți-Lungilă.

⁵ Salata din grădina ursului nu este altceva decât planta de cânepă sau canabis, iar nestematele de pe cerbul înstelat acum au devenit bulgări de azotat de amoniu. Personajele acestea sunt înlocuite cu oameni, indivizi care au trecut prin experiențe inedite alături de unul din cei cinci fantastici.

curajului la care tatăl îl supune este punctul de început al călătoriei, o călătorie în care prietenia, bunătatea, curajul, dar mai ales inteligența sunt singurele modalități de izbândă.

În textul lui Stelian Țurlea se remarcă foarte ușor înclinația spre prietenie și respectul dintre prieteni. Despărțit de Andrutu, Harap-Alb–Petrea își dorește să își vadă tovarășul viu și eliberat din mâna Spânului și de aceea toate obstacolele și probele pe care le trece cu ajutorul altor prieteni (Ochilă, Setilă, Păsări-Lăți-Lungilă, Flămânzilă, Gerilă și Vorbilă) se fac în numele prieteniei ce îi leagă. Viziunea este clară, nimeni nu rămâne în urmă, nimeni nu e abandonat.

Deși aparent banale și urmând linia tipică basmului, finalul oferă o nouă imagine asupra destinului. După victoria binelui și după nunta împărătească, cei doi îndrăgostiți refuză să primească noul statut, fugind în lume și preferând destinul oamenilor simpli, în care nu trebuie să mai respecte toate normele protocolare impuse de noul stat. Această fugă, această evadare este un refuz de acceptare a destinului, o eliberare de alte posibile suferințe și nedreptăți.

Comparând textele celor doi scriitori actuali, remarcăm faptul că același fond și aceeași structură din basmele populare se regăsesc și în textele actuale, dar viziunea oferită de scriitor face ca poveștile să nu mai urmeze, cel puțin spre final, ordinea firească. Acest lucru poate fi explicat ca o dorință de adaptare a scriitorului la realitățile vremii și mai ales de a ilustra propria viziune despre ce înseamnă textul de literatură pentru copii.

Mircea Cărtărescu răstoarnă ordinea basmului normal și pune în centru personajul negativ. *Enciclopedia zmeilor* oferă o nouă imagine asupra personajului negativ, un personaj urât atât moral, cât și fizic, al cărui comportament este respins și dezaprobat în toate basmele. Pe fondul luptei dintre bine și rău, cititorul nu acorda credit răului, Mircea Cărtărescu dorind astfel să pună într-o nouă lumină, nu una mereu bună, un personaj care are o structură sufletească și psihică aparte, un personaj care acționează, așa cum acționează, din anumite cauze. Astfel, Cărtărescu nu ezită, deși e evident un demers ironic, să prezinte zmei care suferă, fie din cauza diferitelor nevoi neîmplinite (dorința de reproducere), fie pentru că nu sunt înțeleși (zmeii generează anomalii care îi distanțează de restul, cazul zmeului-poet).

Putem observa că noua generație de scriitori, cel puțin cea de după momentul '89 așa cum e și cazul celor amintiți mai sus, preferă o întoarcere la vechile modele de literatură, modele pe care fie le adaptează noilor realități, renunțând la fantastic și surprinzând o realitate cunoscută din altă perspectivă, fie tratand-o cu ironie. Mesajul lor este clar, personajele basmului modern nu sunt constructe ideale absolute, personajele sunt ființe cu probleme, cu temeri, cu structuri sufletești sensibile, neînțelese de ceilalți sau care nu mai acceptă destinul, de aici această umanizare a eroului.

BIBLIOGRAFIE:

- Albu, Mihaela, 2007, *Literatura pentru copii. Discurs epic*, Craiova, Editura Universității Craiova
 Bican, Florin, 2014, *Și v-am spus povestea așa: aventurile cailor nazdrăvani rememorate de ei înșiși*, București, Editura Arthur
 Călinescu, George, 1965, *Estetica basmului*, București, Editura Pentru Literatură
 Cărtărescu, Mircea, 2010, *Enciclopedia zmeilor*, București, Editura Humanitas
 Propp, V. I., 1970, *Morfologia basmului*, București, Editura Univers
 Țurlea, Stelian, 2014, *Relatare despre Harap-Alb*, București, Editura Românească
 Vrabie, Gheorghe, 1975, *Structura poetică a basmului*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România